

UOT 070 (091)

AZƏRBAYCAN PUBLƏSƏSTƏKASINDA MƏLLƏ MƏDƏNƏYYƏT
MƏSƏLƏLƏRƏ (1900-1920-CƏ ƏLLƏR)

U.F.FƏRZƏLƏYEVA
Bakə Dıylət Universiteti
ulvina@rambler.ru

Məqalədə 1900-1920-ci illərdə yeni ruhlu, yeni düşüncəli ziyalılarımızın Azərbaycanın milli mədəniyyətinin inkişafı, bu mədəniyyəti mənəvi aşınmadan qorumaq, ona qarşı düşmən hücumlarını dəf etmək, digər tərəfdən isə həmin mədəniyyətin dünya, xüsusilə Qərb və rus mədəniyyəti ilə fəal təmasının yaranması uğrunda mübarizəsi göstərilmişdir. XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən Azərbaycan milli-mədəni intibah hərəkəti dövründə uzun illər mətbuatın gündəmindən düşməyən Avropa mədəniyyətinə münasibətdə fərqli mövqelər, plüralist baxışlar əks olunmuşdur.

Açar sözlər: milli mədəniyyət, özünüdərk, publisistika, milli şüur, əxlaq, dirçəliş, mədəni intibah, maarifçilik.

XIX əsrin sonlarında Azərbaycanda Qərbi Avropa demokratik fikrinin ilk sədaları əşidilir, bu təsir nəticəsində Azərbaycanın sosial-iqtisadi və siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər eyni zamanda xalqın həm də mədəni həyatında ciddi yeniləşmə əmələ gətirir, həqiqi mənada milli oyanışa, milli intibaha səbəb olurdu. Həmin vaxt keçmiş dövrün mənəvi durğunluqlarına, fikir ətalətinə məhkum edilmiş geniş xalq kütlələri oyanmağa, özünüdərk etməyə başlayırdı. Milli intibah, demokratik əhval-ruhiyyəli ziyalıların yetişməsi ilə xarakterizə olunan yeni dövrdə mədəniyyətin təşəkkülü və inkişafı zərurətə çevrilmişdi. Milli-mənəvi həyatın dəyişilməsi uzun vaxt tələb edən mürəkkəb proses olduğundan, ölkədə yerli feodal dairələr və onların ideologiyaları feodal teokratik qaydaları saxlamaq məqsədilə yeni mədəniyyətin təşəkkülünə, hər şeydən əvvəl, xalqın maariflənməsinə, Qərbi Avropa və rus mədəniyyəti nailiyyətlərinin Azərbaycanda yayılmasına ciddi müqavimət göstərir, bunu xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin dağılması, milli xüsusiyyət və ənənələrin məhvi kimi qələmə verirdilər. XIX əsrin sonlarında yeni mədəniyyət uğrunda mübarizə cəmiyyətin qabaqcıl qüvvələri ilə feodal-klerikal qüvvələr arasında kəskin ideya mübarizəsi şəraitində getmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan cəmiyyətində formalaşan mədəniyyət getdikcə aydın, ümummillə səciyyə alır,

bu da öz növbəsində milli mənlük şüurunun inkişafına, milli birləşmənin möhkəmlənməsinə xidmət edirdi. Tarixi keçmişə marağ, milli ləyaqət hissi, milli dil, milli özünüdərkətmə, vətən və vətənpərvərlik, milli-mənəvi irsə münasibət, xalqın taleyi, gələcəyi mədəni tərəqqinin ən aktual məsələləri kimi qarşıda dururdu. Maarifçilik ideyalarının yayılması ilə əlaqədar Azərbaycan mədəniyyətində demokratik fikir güclənirdi. Maarifçilik mədəniyyətin bütün sahələrinə ədəbiyyat, incəsənət, əxlaq və s.-nin inkişafına yeni istiqamət verməklə mədəniyyətin strukturunda getdikcə radikal dəyişikliklər əmələ gətirirdi.

“Mədəniyyət insan şüurunun, fərd, cəmiyyət və dövlətin həyat, məişət və fəaliyyətini, texnologiyaları, istehsal və maddi vasitələri, iqtisadiyyat və siyasət, həyat tərzini, ənənələr, millət və xalqların adətləri və mədəni irsi, milli və bəşəri ruhi dəyərlər, hüquqi, etik və estetik normaları, ictimai və beynəlxalq münasibətləri əhatə edir” [11; 15].

Mədəniyyətin inkişafında aparıcı qüvvə ziyalılardır. XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanın çoxəsrlik tarixinə milli şüurun və milli mədəniyyətin yaradılması dövrü kimi daxil oldu. Bu prosesdə Azərbaycan ziyalıları, maarifçiləri və humanistlərinin görkəmli nümayəndələrindən – M.F.Axundov, A.Bakıxanov, H.Zərdabi, N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, S.M.Qənizadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, Ə.M.Topçubaşov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyov, M.Ə.Rəsulzadə, N.Nərimanov və başqaları mühüm rol oynadılar. Onlar ənənəvi Azərbaycan mədəniyyətinə dünya mədəniyyətinin tərəqqipərvər ideyalarının üzvi şəkildə daxil edilməsi hesabına milli mədəniyyətin inkişafını təmin edirdilər.

Bu prosesin mühüm hərəkətverici qüvvəsi kimi, tərəqqipərvər Azərbaycan publisistləri ”Əkinçi”, “Ziya”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Açıq söz” qəzetlərində, “Kəşkül”, “Füyuzat”, “Şəlalə”, “Molla Nəsrəddin” jurnallarında və digər nəşrlərdə çıxışlar edir, Azərbaycan milli mədəniyyətinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayırdılar.

XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən Azərbaycan milli-mədəni intibah hərəkəti dövründə uzun illər ərzində bu mövzu mətbuatın gündəmindən düşməmiş, bu məsələ ətrafında çox qızğın müzakirələr açılmışdır. Qərbin texnologiyalı mədəniyyət sahələrində Şərqdən üstünlüyünün etirafından başlayan, elmi-texniki və hərbi-iqtisadi sahələrdəki böhranın səbəbləri ətrafındakı mübahisə və çarpışmalardan doğan, ən nəhayət dünyanın tarazlığı pozulmuş iki qütbü arasındakı müvazinəti saxlamaq uğrunda səy və cəhdlərin nəticəsi kimi meydana çıxan modernləşmə, müasirləşmə, avropalaşma hərəkətləri uzun zaman Şərq cəmiyyətlərini bürümüş, ictimai həyata ciddi nüfuz etmişdir. İctimai düşüncəyə çeşidli adlar və vasitələrlə, həm də müxtəlif səviyyələrdə təsir göstərən bu nəzəriyyələrin ideya sahibləri heç şübhəsiz ayrı-ayrı şəxsiyyətlər, mütəfəkkirlər olmuşdur.

Avropa mədəniyyətinə münasibətdə fərqli mövqelər, plüralist baxışlar Azərbaycan mədəni-ictimai mühitində əsasən XX əsrin əvvəllərində meydana çıxır. 1905-ci ildə “Həyat” qəzetinin ilk nömrəsində gedən “Qəzetimizin məs-

ləki” adlı baş məqalədən başlayaraq “avropalaşmaq” (müasirləşmək) barədə konsepsiyasını təkmilləşdirir. Əli bəyin ortaya qoyduğu konsepsiya sonralar qısa olaraq “türkləşmək, islamlaşmaq, avropalaşmaq” şəklində formulə edilmişdir. Ə.Hüseynzadə milli tərəqqi proqramını yalnız “avropalaşmaq”la bitirməmiş, bu məsələdə vacib və daha əfsəl şərtlər kimi, milli (etnopsixoloji, mədəni-tarixi və s.) və dini (mənəvi-əxlaqi) ənənələrin dirçəldilməsini labüd bilmişdir. Çünki onun fikrincə, “türkün irtidad edib firəngləşməsi, firənglərin, yaxud mürtədlərin tərəqqisi deməkdir; yoxsa türk və müsəlman tərəqqisi demək deyildir” [8]. Əli bəy milli simasını itirən bir mədəniyyətin yaşarlılığına inanmır və xalqın özgün xüsusiyyətlərinin hər vəchlə qorunub saxlanmasını istəyirdi: “Biz arzu edirik ki, bizim tərəqqimizə baxıldıqda, rus rəiyyəti bulunan türk və müsəlmanlar nə gözəl tərəqqi ediyorlar deyinsin, yoxsa türklər, müsəlmanlar irtidad ediyor, firəngləşiyorlar deyilməsin” [8].

Bir sıra ziyalılar inkişaf etməyin avropalaşmaqdan ibarət olduğunu düşünürdülərsə, başqa nüfuzlu zümrə – din xadimləri tərəfindən bu yol büsbütün inkar edilirdi: “Birincilər, dini-mübini-islamın ruhuna vaqif olmayaraq, öz zövq və həvəslərinə müvafiq bir halətdə qaldığını xəvahiş edirlər. İkincilər isə zənn edirlər ki, islamda mədəniyyətə, tərəqqi və təkamülə xidmət edəcək bir şey yoxdur. Avropa cəhətindən əsən bütün yellər, hətta zəhərli yellər belə şəfa bəxşdir...Nə böyük yanlışlıq...” [8].

Qərb mədəniyyətini, həyatını ən çox ideallaşdıranlar romantik ədiblər idilər. “romantiklərin dünya müharibəsinə qədər Qərb həyatına, Qərb mədəniyyətinə, maarifinə, ədəbiyyatına, fəlsəfəsinə romantik münasibət, hədsiz heyranlıq vardı” [4].

Əli bəy xalqların mənəvi dünyasını, ruhunu ifadə edən həqiqi mədəniyyətlə texniki sivilisasiyanın fərqi yaxşı anlayırdı. O görürdü ki, Avropa yeni dövrdə xristianlığın mənəvi imperativlərindən yavaş-yavaş əl çəkərək klassik mədəniyyətini qeyb etməkdə və daha çox maddi-texniki tərəqqiyə uymaqladadır. Qərb aləmində materializmin, ateizmin meydana gəlməsini onun mənəvi mədəniyyətinin iflasını hazırlayan simptomlar hesab etdiyindən ki, o, bu yeni təlimlərə ehtiyatlı yanaşmağı məsləhət görürdü – yuxarıda gördüyümüz kimi, bunlara dərindən agah olmadan aludə cəhdlərini böyük yanlışlıq sayırdı.

Ə.Hüseynzadə Avropa mədəniyyətinə ziyələnərkən əsas diqqəti milli müəyyənliyi, özgürlüyü itirməmək məsələsinə yönəldir. O inanır ki, yad ənənələrin seçimsiz, kor-koranə qəbulu heç zaman müsbət nəticə verə bilməz. Əli bəy deyirdi ki: “Türklər Qərb mədəniyyətlərinin din və qövmiyyətlərə deyil, bütün bəşəriyyətə aid əsaslarını, həm də islam dininə uyğunlaşdırmaqla qəbul etməlidirlər” [7].

Tədqiqatçılar Türkiyə və Azərbaycan ziyalılarını müasirləşməyə münasibətləri baxımından üç qrupa ayırırlar. Birincilərə mühafizəkarlar aiddir. Kənardan ruhi-mənəvi dəyərlərimizə yabançı olan heç bir mədəniyyət idxalını qəbul etməyən bu mövqe sahibləri, Qərb mədəniyyətinin mənimsənilməsilə din-imanın, milli-mənəvi dəyərlərin əldən gedəcəyini iddia edirdilər. Məsələn,

çağdaş Türkiyə mütəfəkkirlərindən Cəmil Meriç mövzuya dair kəskin mühafizəkar mövqeyi ilə fərqlənmişdir. O, hətta elmi-fəlsəfi əsərlərində Ş.C.Əfqani və Ə.Ağaoğlunu ifrat qərbçi fikirləri səbəbindən ittiham etmişdir.

İkincilərə ifrat qərbçilər daxildir ki, bu mövqe sahibləri qərb mədəniyyətinin istisnasız olaraq, bütün yönləri ilə qəbul olunmasını təbliğ edirdilər. Görkəmli mütəfəkkir Ə.Ağaoğlu da məhz ifrat qərbçi mövqeyi ilə fərqlənmişdir. O, “Üç mədəniyyət” əsərində yazırdı ki, bəziləri Avropa mədəniyyətinin mənimsənilməsində nöqsanlı və qəbuledilməz tərəflərdən qurtulmaq niyyəti ilə o mədəniyyətin süzgəcdən keçirilməsini istəyirlər. Halbuki, “Bir mədəniyyət zümrəsi bölünməz bir bütündür. Parçalana bilməz. Qalibiyyət və üstünlüyü qazanan onun bütünlüyüdür”. Ə.Ağaoğlunun fikrincə Avropa mədəniyyəti yalnız elm və texnikası ilə deyil – bütünlüyü, ümumi əlamətləri, xüsusiyyətləri, bütün nöqsanları və fəzilətləri ilə qələbə çalmışdır [3;10-11).

Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə kimi üçüncü mövqe tərəfdarlarının fikrincə isə, elmi-texniki tərəqqi nailiyyətlər, mədəni yeniliklər mənimsənilməli, ruhi-mənəvi dəyərlərimiz mühafizə edilməlidir. Problemə bu günün elmi-tənqidi fikri ilə yanaşsaq, şübhəsiz ki, hər üç mövqeyin müəyyən haqq qazandırılması tərəflərini görə bilərik. Amma qaçılmaz bir gerəkliyə çevrilmiş mədəni inteqrasiya və qloballaşma meyarlarından çıxış edərəkən üçüncülərin mövqeyi praktik baxımdan özünü daha çox təsdiqləyir.

XX əsrin əvvəllərində yeni ruhlu, yeni düşüncəli milli-yaradıcı ziyalılar bir tərəfdən, Azərbaycan mədəniyyətinin milli müstəqilliyi, yeni tarixi mərhələdəki adət-ənənələrlə davam və inkişafı uğrunda mübarizə aparır, bu mədəniyyəti mənəvi aşınmadan qoruyur, ona qarşı düşmən hücumlarını dəf edir, digər tərəfdən isə həmin mədəniyyətin dünya, xüsusilə Qərb və rus mədəniyyəti ilə fəal təmasının yaranmasına böyük səy göstərirdilər. Həqiqətən, bu dövrdə «bütünlükdə milli mütərəqqi mətbuat və teatr, mətbuat və pedaqoji fikir, tərcümə, tənqid və estetika birlikdə intibah və realizm uğrunda mübarizənin ideoloji və ideya-təşkilatı işin fəal cəbbəxanasına çevrilmişdi» [10; 126].

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi və ədəbi fikri yeni mərhələyə daxil olur, milli mədəniyyətin islahı, çağdaş ənənələrin formalaşması mühüm vəzifə sayılırdı. Ümummilli inkişafın əsas istiqamətləri həmin vəzifələrdən asılı idi və bu işi görənlərin sırasında Əhmədbəy Ağaoğlunun özünəməxsus xidmətləri var. O, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafını dünya ədəbiyyatı ilə əlaqədə görür, Avropa və rus ədəbiyyatı, habelə antik yunan ədəbiyyatı klassiklərinin irsini tərcümə etməklə oradakı bədii-estetik məziyyətləri mənimsəməyi vacib bilirdi. Elə buna görədir ki, Homer, Esxil, Sofokl, Jan Jak Russo, Kant, Puşkin, Tolstoy kimi dahilərin əsərlərinə Ə.Ağaoğlu tez-tez müraciət edir, onların əsərlərində əksini tapan ictimai-mədəni və əxlaqi-mənəvi məsələlərə, habelə siyasi-fəlsəfi mülahizələrə tənqidi yazılarında aydınlıq gətirməyə çalışırdı.

Mədəniyyət problemi dünyanın tarixi prosesinin bilavasitə törəməsi və nəticəsidir. Mədəniyyət elə bir fenomendir ki, onu ictimai həyatın digər

sahələrindən ayırmaq, təcrid olunmuş şəkildə düşünmək mümkün deyildir. Mədəniyyət, ən geniş mənada, insanın həyat fəaliyyətinin bütün əsas sferalarını - maddi istehsalı, sosial-siyasi münasibətləri, mənəvi inkişaf sahəsini, məişəti, insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələri səciyyələndirir. Azərbaycan mütəfəkkirlərinin əsərlərində dil və mədəniyyət anlayışları ən geniş mənada işlədilərək, bəşəri və xüsusilə də milli xarakterli hadisə kimi dəyərləndirilir. M.B.Məhəmmədzadə bu haqdakı qənaətlərini belə bir tərzdə ümumiləşdirir ki, “Bəşər mədəniyyəti milli mədəniyyətlərin məcmusundan ibarətdir. Millətlər müstəqil olmadıqca milli mədəniyyətlərini mühafizə edə bilməzlər, buna görə də bəşər mədəniyyəti qüsurlu olar. Həyatı-bəşər təbiətlə mübarizədən ibarətdir. Mədəniyyəti-bəşəriyyə bu mübarizələrdən hasilolma qənimətdir. Məqsədi-bəşər mədəniyyəti-bəşəriyyəni daha ziyadə təmin etmək və onun feyzini daha ziyadə ümumiləşdirməkdir. Mədəniyyəti-bəşəriyyə isə milli harsların (kültürlərin) iştirakından və gözəlliklərinin məcmusundan hasil olma bir yekundur. Mədəniyyətin təmini, insanların cəməatliklə yaşaması ancaq mədəni hökumət təsisinə ilə mümkündür. Mədəniyyəti-bəşəriyyə milli kultürlərin məcmusundan ibarət ikən, ən müvafiq və ən təbii dövlətin də milli dövlət olması aşkardır” [12;61].

Dünya kulturoloji fikrinin müxtəlif tərifləri ilə müqayisəli təhlil aparanda, bu mütəfəkkirlərin mədəniyyətə dair milli-ideoloji mövqeyi daha qabarıq görünür. Milli diriliyi bütünlüklə mədəniyyətə bağlayan M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Məncə, mədəniyyəti-bəşəriyyə millətlərin zəhmətlərindən hasil olan bir yekundur. Hər millət öz iqtidar və öz istiqlalı sayəsində, yəni öz diriliyi ilə özünə xüsusi, xüsusi olduğu qədər də qiymətli bəzi şeylər əlavə edir ki, bir millətin ölməsi və yaxud ölgün fikirlərlə yaşaması yalnız özünün bədbəxtliyi deyil, bəşəriyyətin də böyük bir nöqsanını təşkil edir” [13; 462].

Azərbaycan kulturoloji fikrini çoxsaylı əsərləri ilə zənginləşdirən Əhməd bəy Ağaoğlu yaradıcılığında da mədəniyyət ən geniş aspektlərdən şərh edilir. Belə ki, o, mədəniyyəti daha geniş, bütün tərifləri içinə alan və bu kəlməyə ən geniş mənəni verən “həyat tərzini” kimi qəbul edərək “Üç mədəniyyət” əsərində yazır: “Mədəniyyət demək - həyat tərzini deməkdir. Bir şərtlə ki, burada həyat qavramının özü ən geniş və hərtərəfli bir mənə daşımalı, həyatın bütün sahə və tərəflərini, maddi və mənəvi hadisələrini özündə ehtiva etməlidir. Belə olan halda mədəniyyət düşüncə və axtarış tərzindən başlayaraq, geyiniş şəklinə qədər həyatın bütün təzahürlərini, hadisələrini əhatə etmiş olur” [3;3-4].

M.Ə.Rəsulzadə millətin formalaşmasında mədəniyyətin, adət və ənənələrin roluna toxunaraq bunu, millətin birləşməsi səbəblərindən biri kimi qiymətləndirir: “Xalq arasında bəzilərinin adət və ənənələrə biganə yanaşması, onu “ne kulturu” adlandıraraq dəyişdirmək istəməsi, xonça və şamları yolkalarla əvəz etməsi, uşağın anasıyla rusca danışması və onların bundan bəhrələnməsi və s. doğru deyil: “Təsəvvur ediniz dediyim uşağın halını: dil açılıb anasıyla rusca danışmış. Atasını mağazadan gələndə yenə onu rusca dindirmiş: həyətdə yoldaşlarını rus görmüş, onlarla o dildə söhbət etmiş, oyun oynarkən rus oyunlarını oynamış, məktəbdə dəxi eyni tərbiyəyə tabe olmuş. Bayramlar-

da yolka bəzəyib ətrafına da dönüb-dolaşmış, ən axırı da məlumdur ki, daxili Rusiya şəhərlərinin birində ali tərbiyə alıb “obrazovanni” olacaq. Fəqət böylə bir “obrazovanni”dan bizim “neobrazovanni” millət nə gözləyə bilər və o özü istərsə “millətinə” nə kimi fayda yetirə bilər? Heç nə!” [5].

M.Ə.Rəsulzadə “Dirilik nədir?” məqaləsində mədəniyyət anlayışına fəlsəfi baxımdan yanaşmışdır. Onun fikrincə, mədəniyyət bəşəriyyətlə təbiətin davasından qazınan qənimətdir. Hər hansı millət daha bacarıqlı və daha qüvvətlidirsə, o millət təbiətdən aldığı qənimətdən daha çox istifadə edir. Tərəqqini anlamayan, mədəniyyətdən xəbərsiz olan millətlərin öhdəsinə ancaq işləmək düşür. Onlar nə qədər işləsələr də, zəhmətlərinin bəhrəsini görmürlər. “Gördüyümüz mədəniyyət, içində bulunduğumuz ümran işlə bəşəriyyətin təbiətlə etdiyi dəvalardan aldığı qənimətlərdir. Hər hansı millət ki, təbiətə qarşı icra olunan müharibədə daha bacarıqlı və daha qüvvətlidir, o millət təbiətdən alınan qənimətdən də daha ziyadə istifadə edir, hələ yalnız bununla qalmayıb dünyanın nemətlərini təqdim edərkən diri millətlər özlərinə hər kəsdən ziyadə pay çıxarırlar...” [5].

M.Ə.Rəsulzadə «Milli dirilik» silsilə məqalələrinin birinci hissəsində mədəniyyətin kökündən daha geniş yazmışdır: “Əgər dil millətin zahiri və batinidirsə, daxili aləminin ifadəçisidirsə, yaşadığı həyat, keçirdiyi tarix, uzun illər ərzində qazandığı adət-ənənə təməl daşdır. Buna görədir ki, ayrı-ayrı xalqların mədəniyyəti bir-birindən fərqlənir. Buna görədir ki, hər xalqın mədəniyyəti özlüyündə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Rəsulzadənin fikrincə, milli mədəniyyətlərə qiymət vermək qeyri-mümkündür. Ona görə ki, milli mədəniyyət əvəzsizdir, təkrar olunmazdır. Milli mədəniyyətin təşəkkülü üçün müqəddəm şərt sərbəstlikdir. Millət öz mədəniyyətini inkişaf etdirməkdə sərbəst olmalıdır” [5].

M.Ə.Rəsulzadənin nəzərində Avropa mədəniyyəti ən yetkin, ən müasir mədəniyyətdir. Bu mədəniyyətin milliliyə xəttər gətirməyən cəhətlərini götürmək günün tələbindən doğan zərurətdir. Hər hansı mədəniyyət günü-gündən irəli gedirsə, digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı ünsiyyətə girib zamanın tələbinə cavab verirsə, o mədəniyyət bütün xəttə-bəlalardan sovuşacaqdır.

M.Ə.Rəsulzadə milli mədəniyyətdən tamamilə kənara çıxıb müasirləşmək adı ilə avropalaşmağın da əleyhinədir. Onun fikrincə, bir millətin hansısa bir millətin bir surətinə çevrilmək istəyi düzgün deyil: «Bir zaman vardı ki, biz daima Qərbə bənzəmək istər, sənət ilə və musiqimizdə avropalıları kor-koranə təqlid edərdik. Fəqət bu təqlid məəttəəssüf tamamilə avropalıları içində mühəm olub da yox olmaqdan ibarət olardı. Hətta indi də bir çox hallarımız böylədir. Fəqət «Nicat»ın «Şərq gecəsi»ndə tərtib etdiyi proqram göstərdi ki, avropalıları təqlid etməni yavaş-yavaş öyrəniyoruz. Avropalılardan sənətə rəcə olan xüsurlarda ancaq şəkil və tərtibi almalıyıq, yoxsa məna ilə ruh milli qalmalıdır. Və illa vücudə gətirəcəyimiz ədəbiyyat, musiqi və sənət gülünc bir hal almış olar. Millilikdən çıxar, başqalarının natəmam bir kopyası olar» [13].

M.Ə.Rəsulzadə insanların adət-ənənələrində, əxlaqi dəyərlərində milli, dini bayramların yerini də düzgün müəyyənləşdirirdi. O, hər bir millətin ədəbiyyatında, incəsənətində mühüm yer tutan mərasimlərə, bayramlara xüsusi diqqət yetirirdi. «Novruz münasibətilə» məqaləsində milli mədəniyyətdəki bəzi çatışmazlıqlara baxmayaraq bundan irəliyə doğru addımlar atıldığını da göstərirdi: «... yavaş-yavaş iflic halından çıxıyoruz». Mədəniyyətimiz sənəti-vücut hasil etməyə başlayır, ruhumuz da, vücudumuz da sağalıyor [9].

Yusif Vəzir Çəmənəminli də xalqın tərəqqisində mədəniyyətə mühüm yer ayırırdı. O, Rusiya - Yaponiya müharibəsindən sonra Şimali Azərbaycanda maarif və mədəniyyət uğrunda mübarizənin geniş vüsət aldığını göstərir və bu hərəkətin kökünü Rusiyanın bu müharibədən məğlub çıxmasında görürdü.

Y.V.Çəmənəminli milli ədəbiyyat və musiqi qarşısında bir sıra tələblər qoyurdu: “Milli qayələrimizə iman etməliyik! Müvəffəqiyyətə çatmaq üçün yeni ədəbiyyat və yeni musiqi əmələ gətirməliyik. Ədəbiyyat məslək doğuran, ruh qüvvələndirən və uca fikirlər törədən gərək olsun. Bir tərəfdən köhnəliyimizi zəmin, o biri tərəfdən də yeni qayələr yaratmalıdır. Şeir ibarəbazlığından düşüb el malı olmalıdır, məzmunu bilmərrə dəyişilməlidir. Yeni üfüqlərdən yeni yıldızlar doğdurmaldır” [2].

Ömər Faiq Nemanzadə isə mütləqiyyətin xalqın mədəniyyətini inkişaf etdirməsinə imkan vermədiyini təəssüflə qeyd edirdi: “Hər hansı təşəbbüsü beşiyindəcə boğur. İnsaf edilsin, zamanın böylə bir vəqtində 25-30 milyon biz Rusiya türklərinin milli mədəniyyətimiz adına hansı bir idarəmə, hansı bir təşkilatımız var?” [1].

Qeyd edilənlər XX əsrin əvvəllərində görkəmli ziyalıların, publisistlərin ölkədə hökm sürən cəhalətin aradan qaldırılması naminə milli dirçəliş yollarını müəyyənləşdirməkdə mədəniyyət anlamına düzgün yanaşdıqlarını və Azərbaycan xalqının tərəqqipərvər inkişafında mədəniyyətin həlledici rolunu təsdiq edir.

Bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan mədəniyyətinin zənginləşməsində XX əsrin əvvəlləri məhsuldar bir mərhələ kimi özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu dövr tarixi - ictimai şəraiti, xüsusiyyətləri ilə fərqləndiyindən istər-istəməz xalqın mədəniyyətinin inkişafında dərin izlər buraxmışdır. Əsrin əvvəllərində milli maarifpərvər qüvvələrin mədəni inkişaf uğrunda mübariz fəaliyyətləri, həyata keçirdikləri tədbirlər Azərbaycan mədəniyyətinin dirçəldilməsinə ciddi təkan vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Açıq söz” qəzeti, Bakı, 1915, №44.
2. “Açıq söz” qəzeti, Bakı, 1916, № 238.
3. Ağaoğlu A. Üç medeniyet. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972, 146 s.
4. Cəfər M. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II c., Bakı: Azərənşr, 1974, 378 s.
5. “Dirilik” jurnalı, Bakı, 1914, №1.
6. Ələkbərov F. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin дѣnyaгцгъюб. Bakı: Elm, 2007, 270 s.
7. “Füyuzat” jurnalı, Bakı, 1907, №19.
8. “Həyat” qəzeti, Bakı, 1905, №1.

9. "İqbal" qəzeti, Bakı, 1914, № 885.
10. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, s.126
11. Məmmədov F. Kulturologiya effektivli həyat və fəaliyyətə aparən yol kimi. Bakı: Çıraq, 2006, 235 s.
12. Məhəmmədşad M.B. Azərbaycan türk mətbuatı. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004, 83 s.
13. Rəsulşad M.Ə. Əsərləri (1909-1914), 2 cildə, II c., Bakı: Şirvanşər, 2001, 528 s.

**ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ
(1900-1920 гг.)**

У.Ф.ФАРЗАЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается борьба прогрессивной азербайджанской интеллигенции в 1900-1920-х годах за развитие национальной культуры и ее защиту от духовной деградации, рассказывается о противостоянии передовых представителей азербайджанской интеллигенции вражеским нападкам на наши культурные ценности, а также о том, как они способствовали активным отношениям национальной культуры с мировой, особенно западной и русской культурой. В публикации также отражены плюралистические взгляды и различные позиции по отношению к европейской культуре, которые в начале XX века – в период движения азербайджанского национально-культурного возрождения долгие годы оставались на повестке дня местной печати.

Ключевые слова: национальная культура, самопознание, публицистика, национальное сознание, нравственность, культурное возрождение, просвещение

**THE PROBLEMS OF NATIONAL CULTURE IN AZERBAIJAN PUBLICISM
(YEARS OF 1900-1920)**

U.F.FARZALIYEVA

SUMMARY

The article presents the struggle of our intellectuals with new spirit and thinking in the years of 1900-1920 about the development of culture, the protection of this culture from spiritual attack repulsing it from the attack of enemies and at the same time creation of its active contact with Western and Russian culture. Some different positions and pluralist views towards the European culture at the beginning of the XX century during the period of national and cultural renaissance movement, are elucidated in the presented article.

Key words: national culture, selfconsideration, publicism, national consciousness, moral, revival, cultural renaissance, enlightenment